

DEMOKRATIET UNDER DEBAT¹⁾

AV THEODOR GEIGER

I.

Demokrater uden demokrati?

SELVE mængden av den nyeste tids litteratur om demokratiet og mangfoldigheden av dens synspunkter røber, at de politiske grundbegreber verden over er i glidning. For få årtier siden herskede der ingen tvivl om demokratiets væsen. Vi var alle aldeles sikre på at vide, hvad det var, og kun muligvis kede av, at før lidt av det var virkeliggjort. Idag, efter at strømme av blod og tårer er ofret for den hellige sag, og dens forkæmpere har vundet en uomtvistelig sejr — idag står der strid om, hvad demokrati egentlig er. En sortseer kunde mistænke, at det omkæmpede klenodie er blevet trampet ned og gået tabt i dystens trængsel, at demokratiets undergang lurer bag demokratiernes sejr. Har menneskeheden måttet døje seks års krig, kun for at det ikke netop skulde være Hitler og Mussolini, der virkeliggjorde den totalitære stat? Betydningsfuldt nok i sig selv, ganske vist. Men dog en dyb skuffelse for dem, der havde set frem til demokratiets triumf — og nu må være vidner til demokratiernes snigende totalisering. —

Et internationalt Galluprundspørge, foretaget i 1947, viser, at mellem 10 og 34 % av de befolkninger, der kæmpede og ængstedes for demokratiet, nok mener at vide, hvad det er, men erklærer sig ude av stand til at udtrykke det, mens mellem 11 og 42 % rentud bekender ikke at vide, hvori demokratiet består. Resten gætter på forskelligt, hvorved »folkestyre« har den højeste procent (46) i Norge, »frihed« derimod den højeste (43) i Frankrig. Friheden fik slet ingen stemmer i Danmark, som i øvrigt er det land, hvor de færreste (35 %) i det hele taget har kunnet give et bestemt svar.

¹⁾ Det følgende er nogle dels kritiske, dels supplerende betragtninger i anledning av nedenævnte, siden mai 1945 udkomne danske litteratur om demokratiet: I. Poul Andersen, Mogens Fog, Poul Henningsen, Jørgen Jørgensen, Hal Koch og F. Zeuthen: *Ordet eller Sværdet*. Forlaget Fremad. Kbh. 1945. 54 s. — II. S. Gammelgård Jacobsen: *Demokratiet og dets Fremtid*. Carit Andersens Forlag. Kbh. 1945. 62 s. — III. Hal Koch: *Hvad er Demokrati?* Gyldendalske Boghandel. Kbh. 1945. 87 s. — IV. Alf Ross: *Kommunismen og Demokratiet*. Forlaget Fremad. Kbh. 1946. 32 s. — V. Alf Ross: *Hvorfor Demokrati?* Ejnar Munksgårds Forlag. Kbh. 1946. 372 s. — VI. J. Jørgensen: *Det demokratiske Samfund*. Forlaget Tiden. Kbh. 1946. 42 s. — VII. P. Skov: *Demokratiets Teori*. Ejnar Munksgårds Forlag. Kbh. 1946. 190 s. — VIII. S. Holm: *Demokrati og Diktatur*. Nyt nordisk Forlag. Kbh. 1946. 235 s.

DEMOKRATIET UNDER DEBAT¹⁾

AV THEODOR GEIGER

I.

Demokrater uden demokrati?

SELVE mængden av den nyeste tids litteratur om demokratiet og mangfoldigheden av dens synspunkter røber, at de politiske grundbegreber verden over er i glidning. For få årtier siden herskede der ingen tvivl om demokratiets væsen. Vi var alle aldeles sikre på at vide, hvad det var, og kun muligvis kede av, at før lidt av det var virkeliggjort. Idag, efter at strømme av blod og tårer er ofret for den hellige sag, og dens forkæmpere har vundet en uomtvistelig sejr — idag står der strid om, hvad demokrati egentlig er. En sortseer kunde mistænke, at det omkæmpede klenodie er blevet trampet ned og gået tabt i dystens trængsel, at demokratiets undergang lurer bag demokratiernes sejr. Har menneskeheden måttet døje seks års krig, kun for at det ikke netop skulde være Hitler og Mussolini, der virkeliggjorde den totalitære stat? Betydningsfuldt nok i sig selv, ganske vist. Men dog en dyb skuffelse for dem, der havde set frem til demokratiets triumf — og nu må være vidner til demokratiernes snigende totalisering. —

Et internationalt Galluprundspørge, foretaget i 1947, viser, at mellem 10 og 34 % av de befolkninger, der kæmpede og ængstedes for demokratiet, nok mener at vide, hvad det er, men erklærer sig ude av stand til at udtrykke det, mens mellem 11 og 42 % rentud bekender ikke at vide, hvori demokratiet består. Resten gætter på forskelligt, hvorved »folkestyre« har den højeste procent (46) i Norge, »frihed« derimod den højeste (43) i Frankrig. Friheden fik slet ingen stemmer i Danmark, som i øvrigt er det land, hvor de færreste (35 %) i det hele taget har kunnet give et bestemt svar.

¹⁾ Det følgende er nogle dels kritiske, dels supplerende betragtninger i anledning av nedenævnte, siden mai 1945 udkomne danske litteratur om demokratiet: I. Poul Andersen, Mogens Fog, Poul Henningsen, Jørgen Jørgensen, Hal Koch og F. Zeuthen: *Ordet eller Sværdet*. Forlaget Fremad. Kbh. 1945. 54 s. — II. S. Gammelgård Jacobsen: *Demokratiet og dets Fremtid*. Carit Andersens Forlag. Kbh. 1945. 62 s. — III. Hal Koch: *Hvad er Demokrati?* Gyldendalske Boghandel. Kbh. 1945. 87 s. — IV. Alf Ross: *Kommunismen og Demokratiet*. Forlaget Fremad. Kbh. 1946. 32 s. — V. Alf Ross: *Hvorfor Demokrati?* Ejnar Munksgårds Forlag. Kbh. 1946. 372 s. — VI. J. Jørgensen: *Det demokratiske Samfund*. Forlaget Tiden. Kbh. 1946. 42 s. — VII. P. Skov: *Demokratiets Teori*. Ejnar Munksgårds Forlag. Kbh. 1946. 190 s. — VIII. S. Holm: *Demokrati og Diktatur*. Nyt nordisk Forlag. Kbh. 1946. 235 s.

Sikkerheden synes desværre ikke at være meget større blandt dem, der med krav på at blive læst og hørt udtaler sig om emnet. Ikke alene er meningerne om demokratiets væsen overordentlig delte, ja hinanden modsigende, men samme forfatter bruger undertiden flere, indbyrdes uforenelige definitioner på demokrati, eller opstiller påstande, der stiltiende forudsætter forskellige begrebsbestemmelser. Det mest slående eksempel derpå er vistnok Hal Koch. Han fastslår først: »Demokrati lader sig ikke indeslutte i en Formel« (III, 11). Desuagtet præger han selv en sådan formel: »Det er Samtalen (Dialogen) og den gensidige Forståelse og Respekt, som er Demokratiets Væsen« (III, 14, 20). Herefter fastslår han, at vort nuværende samfund ikke er »økonomisk demokrati«, for »dertil er Fordelingen af Livets Goder endnu for uretfærdig« (III, 22). Bortset fra, at man vil efterlyse en målestok for en »retfærdig« fordeling av goderne, har man svært ved at indse, hvad samtale, gensidig forståelse og respekt skulde have med godernes retfærdige fordeling at gøre. — »Ved Hal Koch, hvad Demokrati er, eller ved han det ikke?«, spørger Jørgen Jørgensen (VI, 39) med en direktehed, der virker rensende i denne tågede atmosfære.

Når der trods så megen uoverensstemmelse, usikkerhed og tvivl om sagens væsen alligevel består næsten fuldstændig enighed i bekendelsen til noget, man kalder for demokrati, må det skyldes en av to grunde. Optimistisk set muligvis den, at vi under navnet demokrati er enige i negationen av diktaturet og dets voldsmetoder. Titlen »Ordet eller Sværdet« (I) kunde tyde derpå. Man er da nok for lidt opmærksom på, at demokrati ikke er det eneste alternativ til diktaturet. Fælles forkastelse av diktaturets voldsstyre er nok til at forene sine anstrengelser til at styrte det. For efter dets fald at kunne bygge en anden verden op, burde der herske enighed om demokrati som noget mere end en modsætning til diktaturet (J. Jørgensen I, 5 f). Den mere skeptiske tilskuer vover end ikke at tro på almen enighed om demokrati i denne negative betydning. Der er så meget, der tyder på, at altfor mange av dem, der i demokratiets navn forkaster fascismens tvang og ensretning, ikke har noget imod at anvende lignende midler i en anden sags tjeneste (I, 10 ff, VI, 24 ff., 28—39). —

Er man så enige om mere end det: at betegne som demokrati den tilstand, hver især ønsker gennemført i det offentlige liv? Der strides ikke om, hvorvidt vi skal eller ikke skal have demokrati — men desto mere om, hvori dette demokrati skal bestå. Det fælles knæfald for en ord-fetish skjuler kun nødtørftigt vor bunduenighed om selve sagen. Vi er demokrater allesammen — men hvor er vort demokrati?

II.

Frihed eller lighed?

Der strides stadig om, hvorvidt demokratiet er frihed eller lighed, en strid, der i denne almindelige formulering av genstanden forekommer mig

forældet, orkesløs og rentud sagt en smule barnlig. Så skarpt end Hal Koch vender sig mod dem, der mener, at »Selve Ordet Frihed er en Floskel« (III, 59), må jeg dog uden forbehold slutte mig til dem. P. Skov, der vedgår, at »friheden er et . . . vanskeligt begreb at definere« (VII, 107), forsøger uden held at bestemme dets indhold som »den sociale organisationsform, som giver de enkelte den største mulighed for udfoldelsen af deres individualitet« (VII, 121). En sådan, av undefinerede ord sammensat elastikumformel kan ikke give mere end selve ordet »frihed«, som tilligemed »lighed« er et u-begreb, et metafysisk vrøvleord av rent følelsesmæssig betydning, uden nogen som helst substans. Hvis der skulde være en selvstændig mening i ordet frihed, kunde det kun være den negative, at personen ikke udsættes for situationer, der kræver et valg mellem indbyrdes uforenelige ønsker (Ross, V, 187 ff.). Politisk-social frihed vilde da være fraværelsen av situationer, hvor der i kraft av andre menneskers adfærd eller deres reaktion overfor den enkeltes adfærd består en ønskernes uforenelighed for enerens vedkommende (Ross, V, 188). Et sådant frihedsbegreb vilde i praksis være ganske meningsløst, eftersom alt socialliv nødvendigvis indebærer en handlingsmulighedernes begrænsning for den enkelte, uanset hans ønsker. »Frihed« er da simpelthen den handlingsmulighedernes begrænsning, vi ikke føler som sådan, fordi den ikke stækker vore ønsker. Da dette er forskelligt fra sted til sted, epoke til epoke, person til person og enkelt-situation til situation, bliver »frihed i sig selv« til ord uden indhold. Noget ganske tilsvarende gælder for lighed i sig selv. Der findes ikke frihed, men kun visse nærmere bestemte friheder. Der findes ikke lighed, men kun ligestilling i visse henseender.

Hvad P. Skov betegner som et »fremskridt i erkendelse af frihedens væsen« (VII, 111), er således intet erkendelsesfremskridt (der er jo intet at erkende), men kun det forhold, at en anden tid bruger ordet frihed som hylster for en anden slags garanterede handlingsmuligheder. Det kan heller ikke være demokratiets »største Problem . . . at finde den rette Harmoni mellem Friheden og Ligheden« (S. Holm, VIII, 113), eftersom både frihed og lighed er abrakadabra.

Demokratiet kan altså hverken defineres gennem friheds- eller lighedsbegrebet i al almindelighed, men kun sættes i relation til indholdsmæssigt nærmere bestemte friheder eller ligestillinger. Der er intet at indvende imod, at man i denne betydning taler om friheds- og lighedsgoder (J. Jørgensen, I, 8 f.). I så fald indgår der et bestemt lighedsgode, nemlig ligestillingen som politiske subjekter, i demokratibegrebet, derimod ikke noget bestemt frihedsgode.

Det er nu engang saaledes, at vi ved siden av ordet demokrati også har ordet liberalisme. Mens det første betegner folkevælde, dvs. alles ligelige andel i statsmagten, dækker det andet rent bogstaveligt taget over de poli-

tiske (og andre) friheder. Hvad jeg under titlen »Om Forholdet mellem Liberalisme og Demokrati« for flere år siden på idéhistorisk baggrund har fremsat herom i dette tidsskrift (bd. 75, side 220—245), holder efter min mening endnu. Når frihed og lighed i det hele taget er kommet til at stå som alternativer med henblik på demokratiet, skyldes dette intet andet end, at borgerlig liberalisme og socialisme står i et spændingsforhold indenfor demokratiet, og at borgerlige frihedskrav for en stor del er uforenelige med socialistiske lighedskrav. En definition av demokratiet enten gennem frihed eller lighed er en ideologidannelse, idet den pågældende er ivrig efter at identificere sin sag — friheden eller ligheden — med det fast etablerede demokratis sag.

Ross indtager her en overordentlig besindig stilling. Han opererer ikke med det tågede begreb »frihed kort og godt«, men er dog av den anskuelse, at frihederne er det avgørende for demokratiet, mens lighed er »en demokratisk idé af kun underordnet og uselvstændig karakter« (V, 221), blandet ind i sagen gennem en historisk parallelisme (V, 223), idet lighedskravet meldte sig omtrent samtidigt med frihedskravene og begges virkeliggørelse går hånd i hånd. Det forekommer mig tværtimod, at de politiske frihedskrav optræder længe før demokratiet — i den borgerlig-stænderske liberalisme —, men senere indgik forbindelse med det demokratiske krav om politisk ligestilling. Ross' standpunkt skyldes åbenbart, at han ved »lighed« først og fremmest tænker på den økonomiske lighed, hvis væsenssammenhæng med demokratiet han med rette benægter. Da han imidlertid ikke taler om frihed men om friheder, får det, jeg her tillod mig at påpege som en idéhistorisk og terminologisk skønhedsfejl, ingen skæbnsvanger indflydelse på hans gennemsunde analyse av demokratiets væsen som politisk system og leveform.

Noget anderledes ligger sagen hos Jørgen Jørgensen. Han opstiller stik modsat ligheden som demokratiets kerne og lighedsgoderne som de egentlig demokratiske, mens frihedsgoderne kun har betydning for demokratiet, såvidt de samtidigt er lighedsgoder (I, 8 f). Frihed er et demokratisk gode ikke i sig selv, men kun såvidt den er »forenelig med opretholdelsen av de demokratiske goder, og dertil hører også den ved dette hensyn begrænsede frihed« (I, 10). Jeg er enig med J. Jørgensen i, at det politiske demokrati kan kendetegnes som politisk ligestilling. Men det politiske demokrati er efter ham kun »det smalle« demokrati, ikke engang levedygtigt som sådant i adskilthed fra »det brede« (VI, 4 ff, 9), hvorav det kun er »en side« (VI, 39). — Det synes at fremgå av J. Jørgensens samlede fremstilling, i særdeleshed hans grafiske skema av demokratiet (III, 6) og de dertil knyttede bemærkninger, at han går ud fra et lighedsbegreb, omfattende »lighed i enhver henseende«, hvorav han kun eksempelvis udskiller enkelte lighedsområder. »Rimeligvis udtømmer de ikke alle de henseender, i hvilke man kan tale om, at et sam-

fund er mere eller mindre demokratisk, og der er da også på figuren levnet plads til indførelse af supplerende afsnit« (II, 7). Han kræver åbenbart for det fuldstændige demokrati alles lighed i alle tænkelige henseender, deriblandt navnlig på det økonomiske område. Demokrati kommer da til at omslutte socialismen som en av sine facetter.

Dertil er følgende at bemærke. Med bestemmelsen av demokratiet gennem det omfattende lighedsbegreb nærmer man sig i betænkelig grad et begrebsrealistisk standpunkt, idet man nemlig i form av et postulat tilregner det i sig selv aldeles indholdstomme ord »lighed« visse forestillede sociale tilstande. For det andet er det een sag at ønske økonomisk lighed eller socialisme som samfundsøkonomisk mål, en hel anden sag er det derimod at betegne dem som demokrati. Man fjerner sig da i hvert fald lovlig langt fra ordets oprindelige, gennem *δημος* og *κρατός* bestemte betydning. For det tredje er det næppe tilstedeligt at sætte lighedstegn mellem socialisme og økonomisk lighed, idet et socialistisk system i det mindste rummer muligheden for økonomisk ulighed i adskillige henseender, og økonomisk lighed kort og godt sandsynligvis er en umulighed i sig selv.

Disse indvendinger rejses her ikke som en borgerlig-liberal imødegåelse av J. Jørgensens standpunkt, men ud fra rent terminologiske synspunkter. Den fornuftigste, dvs. mest praktiske fremgangsmåde synes mig at være, at man bestemmer demokratiet som den politisk-historiske foreteelse, den er, uden anvendelse eller indblanding av værdibetonede forestillinger som lighed eller frihed. I anden række vil det så være påkrævet at undersøge, hvorvidt demokratiet måske forudsætter visse, konkret bestemte »friheder« som sine rekvisitter eller står i et determinerbart forhold til nærmere bestemte lighedsgoder. Vi kommer tilbage dertil (jfr. IV).

III.

»Folkestyre og flertalsstyre«.

At ville bestemme demokratiet ved en reduktion til friheds- eller lighedsbegrebet er en typisk filosofisk fremgangsmåde. Statsteorien har grebet sagen mere praktisk an.

»Demokrati er en styreform« (Gammelgaard Jacobsen, II. 9), bestående i, at statsmagten beror hos folket. Folkevælde vilde være den rette danske gengivelse. Det gængse »folkestyre« er nonsens, når man tager det bogstaveligt, idet folket aldrig selv kan styre, ikke engang i det Rousseau'ske, direkte demokrati. Det er ikke overflødigt at understrege forskellen, eftersom fx Søren Holm drager konsekvenser av forestillingen om folke-styre: »Demokrati er Folkestyre, ikke Elitestyre« og har av denne grund ingen plads for en politisk elite (VIII, 117). Det angives dog ikke nærmere, hvad det souveræne folks politiske eksponenter så er, når de ikke er nogen politisk elite.

Statsteoretisk set er demokrati modsætningen til privilegiestaten i alle

dennes fremtoningsformer: avto-, hiero-, aristo-, timo- eller klikkokrati osv. Her kommer lighedsmotivet ind: demokrati er politisk ligestilling i den forstand, at alle har ligelig andel i statsmagten, at der ikke findes politisk privilegerede eller diskriminerede. Enhver form for census (også stemmerettens fortabelse gennem social- og fattighjælp) er derfor udemokratisk, ligesom kvindernes lige stemmeret er et demokratisk grundkrav. Derimod kan man ikke med J. Jørgensen (VI, 4, 9) på demokratiets vegne påtale valgaldersgrænser, såvidt de falder nogenlunde sammen med den politisk-intellektuelle modenhed, da alle avtomatisk i en vis alder bliver politisk fuldt berettiget. En væsentlig brist ved dansk demokrati er det derimod, at forholdstalsprincippet ikke er gennemført. Den kendsgerning, at der skal langt flere stemmer til et hovedstads- end til et landkresmandat, indebærer et klart politisk privilegium for bønderne.

Den væsentligste indvending, de s. k. folkedemokrater rejser mod det borgerlige demokrati, er den, at det kun er et retlig-formelt, men ikke et virkeligt demokrati, også når man begrænser sig til det rent politiske demokrati-begreb. Sålænge samfundet er »kapitalistisk«, står den politiske ligeberettigelse på papiret, idet kapitalisterne har overlegen økonomisk magt, mens arbejderklassens formelle borgerlige ligeberettigelse bliver delvis gjort til skamme gennem økonomisk vanmagt. Sålænge det økonomiske samfund er kapitalistisk, er det politiske måske demokratisk av navn, men plutokratisk av gavn. I denne forstand hævder også J. Jørgensen, at selve det »smalle« (politiske) demokrati forudsætter det »brede«, idet der »i kapitalistiske samfund tages langt mere hensyn til rigmands ønsker og meninger end til fattigpers« (VI, 9). Dette synes mig at være en uverificeret påstand, som ydermere kan modbevise gennem det borgerlige demokratis historie, i hvis forløb den politiske ligeberettigelse netop har vist sig at være den nøgleposition, ud fra hvilken de mindre bemidlede klasser kunde avtvinge »kapitalisterne« den ene indrømmelse efter den anden og endelig lægge øksen til selve det kapitalistiske systems rod. De manges »blot formelle« politiske ligeberettigelse har netop vist sig på en yderst effektiv måde at kontraparere de fås økonomiske overmagt. Ligger ikke netop deri demokratiets mest betydningsfulde, samfundshistoriske funktion?

Folkevælden synes mig derimod at være udsat for to andre dilemmaer. Det ene hænger sammen med, at folkevældet i praksis aldrig kan være andet end flertalsvælde. Da folket som helhed ikke har nogen enig politisk vilje, må flertallets vilje stå for hele folkets. Formelt hviler statsmagten hos hele folket, i praksis hviler den til ethvert tidspunkt hos dem, der i egenskab av flertal besætter de ledende poster og bestemmer den politiske linie. Her melder tanken om »flertalsdiktatur« sig.

Mogens Fog hævder, at »man skal høre alle Meninger og ikke bare udøve Flertalsdiktatur« (I, 21). Hal Koch betegner Diskussion, gensidig forståelse

og respekt som demokratiets væsen (III, 14) og kræver, at også flertallet skal være villigt til at lade sig overbevise (III, 19 ff), fordi det ikke altid har ret (III, 18). Søren Holm går meget længere. »Demokratiet kommer næppe uden om at lægge Hovedindflydelsen hos Majoriteten« (VIII, 35), ganske vist. Men »det må først undersøges, om denne Folkevilje er i Overensstemmelse med Retten« (VIII, 36). »Folkeviljen skal være Udtryk for Retten, den skal ikke vilkaarligt kunne skabe Ret« (VIII, 37). Dette er ganske i stil med S. Holms øvrige »velmente« (VIII, 7) tanker om demokrati, hvor det vrimler med »skal«, »bør« og »må ikke«, men hvor der er liden tale om det, der er eller kan være. Når »retten«, også den uskrevne og moralske, skal være bestemmende, og folkets (flertallets) vilje kun, så vidt den svarer til denne ret —: av hvem og efter hvilke målestokke »undersøges« det da, om denne overensstemmelse foreligger? hvilken magt forhindrer flertallet i at gøre »uret« til landets lov? — Intet svar. — Også for Hal Koch gælder det, at flertallets respekt for mindretallet er et tiltalende postulat, men ikke kan være noget væsenskendetegn ved demokratiet som politisk virkelighed.

Denne — for demokratiets fungeren sandelig højst vigtige — hensyntagen er kun en realitet gennem flertallets usikkerhed i sin øjeblikkelige magtstilling, ideelt altså under det klassiske, engelske to-parti-system. Her befinder for det første flertalsmagten sig i en evig glidning frem og tilbage mellem partierne. Oppositionen av i dag er kun midlertidig »out«. Det s. k. flertalsdiktatur neutraliseres gennem sin egen pendulbevægelse. For det andet nyder også oppositionen som sådan en reel indflydelse, netop fordi flertallet ikke kan påregne at holde stillingen i al evighed. Flertallets hensyntagen til mindretallet er her ikke blot et moralsk spørgsmål, men garanteret gennem selve den demokratisk-parlamentariske mekanisme.

Denne garanti er truet, når et flertal er så fast og varigt etableret, at det ikke behøver at frygte fortabelsen av sin magtstilling. I så fald vil flertallet lægge sig til med diktatoriske allurer, mens oppositionen bliver til obstruction uden medansvar og i realiteten ligeså politisk ufri og kuert som i en formel privilegiestat. Kun, når flertallet føler sit flertal som usikkert, vil det tage hensyn til mindretallet. Et stabilt flertal indebærer faren for ægte flertalsdiktatur — et ellers meget misbrugt ord, forresten. Da der ikke findes nogen folkets fælles vilje, kræver demokratiet til sin fungeren flertalsomskiftningens chance. H. Tingsten har i 1944 i nogle aviskronikker påpeget den fare, der ligger i et stabilt flertal, Alf Ross er opmærksom på den (V, 284 f), og P. Skov omtaler den (VII, 166).

Dobbelt stor bliver faren gennem statens overtagelse av stadig flere opgaver. Det øjeblikkelige flertal sidder da inde med en langt større magtfulde end i den liberale natvægterstats tider. Så længe de politiske spændinger hovedsagelig drejer sig om ideologiske og kulturpolitiske spørgsmål, og regeringen i det væsentlige administrerer efter faste regler, har flertallet lettere

ved at vise sig storsindet overfor mindretalsmeninger, og selvom flertallet står stejlt, rammer dets udnyttelse av magtstillingen ikke mindretalsgruppernes medlemmer altfor dybt. Når statsmagten derimod bestemmer den økonomiske politik ind i detaljerne, skattebyrden vokser og det offentlige dermed råder over en meget stor del av samfundsindtægten, står langt mere vitale ting på spil. Flertallets interesse i hensynsløst at udnytte sin magtstilling vokser, og mindretallets vanmagt betyder, at dets medlemmer føler sig prisgivne i de mest livsvigtige henseender.

Et andet dilemma har sin rod i repræsentations-systemet. R. Michels har i sin tid skildret det parlamentariske demokratis risiko for at munde ud i parlamentariker-oligarki, dvs. de professionelle politikeres klikeherredømme. Ross fremhæver derfor med rette vælgerne effektive kontrol med deres repræsentanters politiske gøren og laden som en væsentlig bestanddel av demokratiet (IV, 13. V, 172). Effektiviteten av denne kontrol er i fare av to grunde. Den første ligger i de moderne staters størrelse og den dermed voksende afstand mellem vælgerne og deres politiske eksponenter. Den anden grund ligger i, at de politiske anliggender bliver mere og mere indviklede og gennemskuelsen av visse politiske beslutningers og foranstaltningers virkninger praktisk talt umulig for lægmanden.

Det forekommer mig temmelig håbløst at ville imødegå den førstnævnte fare gennem decentralisering eller »lokalisme«. Centralisationen er uundgåelig under nuværende tekniske og økonomiske forhold. De virkelig afgørende opgaver kan simpelthen ikke decentraliseres, fordi de ikke er lokalt (kommunalt eller provinsielt) begrænset. For så vidt synes den eneste mulighed at være en demokratisk skoling av befolkningen til aktiv interesserethed udover det, der ligger lige for næsen, dvs. til en politisk ansvarsbevidsthed, der ikke er begrænset til umiddelbart anskuelige kollektivstørrelser. En omdannelse av repræsentationssystemet bort fra liste-valget er i denne forbindelse ofte foreslået og kan gøre gavn.

Spørgsmålet om vælgerne kompetence til kontrol er mere kildent. Man må være meget naiv for at kunne benægte sagkundskabens betydning for politikken. »Moral og dermed også (!!) Politik er . . . noget, som er fælles for alle . . ., fordi vi her ikke så meget står over for Spørgsmålet om en teknisk Kunnen som over for Spørgsmålet om at skelne mellem Ret og Uret« (S. Holm, VIII, -22). Selvom man vilde gå med til den moralistiske opfattelse av politikken, måtte man dog spørge: hvordan skal Per og Povl kunne skelne mellem ret og uret vedrørende en konkret lovgivning eller politisk foranstaltning, med mindre de har et »teknisk« kendskab til dens genstand, så de kan overskue og vurdere dens mulige virkninger?

Da R. Michels i 1910 (2. opl. 1925) skrev om demokratiets oligarkisering, var det allerede så vidt, at de professionelle parlamentarikere som »politiske

fagmænd« havde trængt vælgerne ned i rollen som passive tilskuere og dilettanter, s. k. »stemmekvæg«. I dag ser det ud til, at en ny proces allerede er i gang. Som følge af, at staten griber stadig dybere ind på alle samfundslivets områder og i disses detaljer, bliver også den professionelle parlamentariker stadig mere dilettant, og spørgsmålet er, om ikke parlamentarikerne, der i forrige generation har detroniseret vælgerne, i næste generation selv vil blive detroniseret af en lille kres ledende, halvpolitiske embedsmænd. Jo større statens opgavekres, desto større det fornødne eksekutive apparat, desto større også den kres af retningsgivende avgørelser, parlamentet ikke kan tage sig av, men som efter meget groft optrukne linier træffes gennem regeringsforordninger eller ligefrem administrativt av ressorterne. En voksende del av den faktiske magt glider dermed fra parlamentet over til regeringen og fra denne til byråkratiets spidser.

Borgeren er i hvert fald overfor økonomisk-politiske avgørelser av mere indviklet art fuldstændig ude at svømme. Han er ikke alene ude av stand til at »skelne mellem ret og uret«, men endog i mange tilfælde i vildrede om, hvilken forholdsregel der vilde gavne hans egne interesser bedst. Den ofte påberåbte »sunde lægmandsforstand« bliver her til håbløs dilettantisme, kompetent til at kværulere, men ikke til effektivt at udøve demokratisk kontrol. —

Foreteelsen fremhæves her kun som sådan, vi kommer ind på den i to andre sammenhæng.

IV.

Hvor megen betydning har frihedsgoderne?

Demokrati er hverken frihed eller lighed, men folkevælde. Det kan ikke defineres gennem frihed eller lighed, men de spørgsmål må stilles: 1) om demokratiet er levedygtigt uden visse frihedsgoder og 2) i hvilket forhold de ikke-politiske ligheder står til demokratiet.

Socialisten, i særdeleshed kommunisten, der tilstræber den størstmulige lighed i fordelingen av goderne, vil være tilbøjelige til for dette måls skyld at avskrive en del av de frihedsgoder, det borgerlige demokrati hidtil har garanteret (J. Jørgensen, I, 9 f). Disse demokratiske friheder er i det væsentlige tænke-, tale-, trykke-, religions-, forenings- og forsamlingsfrihed. Spørgsmålet om, hvorvidt en nedskrivning av disse friheder, navnlig de første fire, vilde være forenelig med demokratiet, må vistnok stilles på to måder.

For det første må man spørge, om ånds- og ytringsfrihed er »demokratiske krav« i den forstand, at befolkningens flertal vilde savne dem og føle sig ufri, hvis de havde noget mindre av dem. Så stor pris jeg som intellektuel selv sætter på disse friheder — jeg vilde ikke kunne leve uden dem — må jeg dog formode, at litteraturen giver et ganske misvisende billede av forholdet. Det er intellektuelle, der skriver om demokrati, og de skrivende folk er som regel indsvoret på ånds- og ytringsfrihed. I forhold til hele befolk-

ningen er de kun yderst få og deres frihedstrang kan ikke være en demokratisk målestok. Arbejder og bonde, forretningsmand og håndværker er langt mere interesseret i andre ting og vilde sandsynligvis efter en kort omvænningstiden ikke føle frihedsbegrænsninger i denne retning som altfor trykkende. Formodningen bekræftes derigennem, at diktaturlandenes borgere, der aldrig har kendt vestlig-demokratisk åndsfrihed, slet ikke forstår en vestevropæers tale om »ufrihed« eller »tvang« i deres lande. Deres »frihed« er intakt, eftersom frihed er den lænke, man ikke føler. For så vidt kan det godt være, at vore frihedsgoder er delvis undværlige ud fra et demokratisk synspunkt.

Et andet spørgsmål er, om demokratiet, folkevælde med effektiv kontrol av regeringen, på langt sigt kan fungere uden disse friheder, uanset hvor mange og om nogen sætter pris på dem for eget vedkommende. Dette spørgsmål må vistnok besvares med nej. Enhver reduktion av ånds- og ytringsfriheden er et skridt henimod ensretning. Og ligegyldig i hvilken ånd ensretningen foregår, betyder enhver offentlig manipulation av meningsdannelsen en svækkelse av folkets kontrol med regeringen. Uhæmmet adgang til meningsdannelse, meningsytring, diskussion og kritik er det, der danner skel mellem folkets kontrol med regimet og regimets kontrol med folket, mellem demokrati og diktatur. Fuld ånds- og ytringsfrihed er derfor umistelige demokratiske rekvisitter — om ikke for de enkelte borgeres, så for selve demokratiets skyld. Ligesom de førdemokratiske borgerlige friheder har banet vejen for demokratiets fremkomst, er også fremdeles politisk frihed og åndsfrihed »så væsentlige bestanddele av demokratiets begreb, at vi uden dem ikke kan bruge navnet demokrati« (Gammelgård Jacobsen, II, 35).

Ligheden, udover den politiske ligeberettigelse, er på den anden side ikke nødvendig for selve demokratiets skyld. »Socialisme har intet med demokrati at gøre« (Ross, V, 222), og en ligelig fordeling av goderne hører ikke til selve demokratiets væsen, men en udvikling i denne retning fulgte i det politiske demokratis fodspor som den naturlige konsekvens av flertalsvælden. Mod J. Jørgensen må man vistnok holde på, at »det brede demokrati« ikke er nogen forudsætning for »det smalle« (VI, 9), men det er temmelig indlysende, at det bliver en uundgaaelig følge av det smalle, dvs. rent politiske. Dermed er sagt, at en »smal« demokrat ikke er inkonsekvent, og at man for at være ægte (politisk) demokrat ikke behøver at tilstræbe det brede demokrati (VI, 13). Derimod kan man som demokrat ikke sætte sig op imod krav om etablering av økonomisk lighed, når disse krav om et bredt demokrati støttes av flertallet i det smalle.

Et ganske andet spørgsmål er det så, hvor længe det politiske demokrati i hidtidig forstand vil kunne bestå i et socialiseret samfund. Men selv om man regner chancerne for små, er dette ikke noget argument, man på demokratiets vegne kan anføre mod socialisering ad demokratisk vej. I selve

demokratiets navn må der bestå en mulighed for at likvidere demokratiet, når et demokratisk flertal ønsker det

V.

Det militante demokrati.

Vor generation har været vidner til, at demokratier i de demokratiske frihedsrettigheders navn har fundet sig i fascistens og andres planmæssige undermineringsarbejde. Demokratiets selvforsvar er derfor et praktisk spørgsmål av største aktualitet, og sagens kerne er, hvilke frihedsbegrænsninger der er påkrævet for demokratiets skyld og forenelige med dets principper. Yderpolerne er markerede gennem Jørgen Jørgensen (I, 5 ff., VI, 24 ff.) og Poul Henningsen (I, 30 ff.). Mogens Fog (I, 14 ff.) og Alf Ross (V, 212 ff., 329 ff.) hælder til den moderat militante holdning, mens Poul Andersen (I, 24 ff.) og Gammelgård Jacobsen (II, 11) slutter sig til det liberale standpunkt.

Demokratiet kan på dette punkt komme i åbenlys konflikt med sine egne frihedsgoder. En del av spørgsmålet kan man let blive enige om. Tanke- og ytringsfrihed er demokratiets grundkrav — ubegrænset handlefrihed er det ikke (Henningsen I, 35). Det er hævet over enhver tvivl, at demokratiet kan og må skride ind overfor enhver angrebshandling mod dets principper og institutioner. Striden står kun om demokratiets ret til for sin sikkerheds og bevarelses skyld at begrænse borgernes tanke- og ytringsfrihed, diskussion og propaganda.

Navnlig Jørgen Jørgensens skarpt konturerede stilling indbyder til debat. Når man på nærmeste hold har kunnet følge demokratiets store tragedie — hvordan et demokratisk styre i den borgerlige friheds navn med hænderne i skødet så på sine modstanderes forberedelser til likvidering av enhver frihed — da kan man godt forstå grundsætningen »raat for usødet« (I, 13). Men så enkelt ligger spørgsmålet ikke — hverken i praktisk eller principiel henseende.

Rent praktisk set forudsætter undertrykkelse av antidemokratisk propaganda en instans, der opstiller og håndhæver målestokkene for, hvad der er og ikke er demokratisk. Denne instans kan kun — direkte eller indirekte — være den øjeblikkelige majoritet og dens regerende organer. Politiske retninger av yderst forskellig, tildels ligefrem modsat art betragter idag sig selv som det sande demokratis herskarer. Majoriteten av idag har den fordel at kunne definere, hvad demokrati er og udelukke sine »antidemokratiske« modstandere fra at hæve deres røst. Det er lærerigt men lidet opbyggeligt at se, hvilke elementer der i Balkanlandene, Ungarn og Polen udrenses for »sammensværgelse mod demokratiet« eller stryges av vælgerlisterne for antidemokratisk sindelag. Udrensernes meningsfæller i andre demokratier bliver beskyldt for »uamerikansk« virksomhed osv.

Her virker ikke engang flertallets pendulsvingninger som en demokratisk ligevægtsgaranti på længere sigt. Den første regering, der får chancen for at drage grænsen mellem »demokratisk og udemokratisk«, tilladt og forbudt propaganda, skal nok sørge for gennem undertrykkelse av sine modstandere at forevige sit eget flertal (Henningsen I, 32).

Men selvom der fandtes en mulighed for at nå frem til en alment anerkendt definition av demokratiet og en garanti mod regeringens misbrug med magten til gennem udrensning i demokratiets navn at undertrykke demokrater av den anden retning, — vilde det for selve demokratiets skyld være principielt forkert at begrænse ytrings- og propagandafriheden på nogen måde. Ethvert, selv det mindste skridt dertil er et skridt henimod ensretning. Og ensretning er i sig selv antidemokratisk, selvom den håndhæves med demokratisk tendens, indholdsmæssigt set. Heri må jeg give liberalisterne — P. Henningsen og P. Andersen — ubetinget ret: ingen »rabat på friheden«! (I, 30 ff.).

Det lyder som en demokratiets selv-overgivelse. Kan ikke en pågående antidemokratisk propaganda, tålt av demokratiet, en skønne dag føre til et antidemokratisk flertal, som ad demokratisk vej kan likvidere demokratiet? Muligvis. Men for det første har Gammelgård Jacobsen (II,11) og Poul Henningsen (I, 36 ff) sikkert ret i, at begrænsning av kritik og propaganda kun er en kamp mod symptomer og driver demokratiets fjender under jorden, hvor man ikke har dem under kontrol. For det andet har antidemokratiske strømninger mindre udsigt til at slå an blandt den brede befolkning, jo mere demokrati-bevidst denne er, og dette avhænger for en stor del av, hvor gennemført og uhindret den borgelige selvbestemmelsesret er (Gammelgård Jacobsen II, 11). Men hvis der, for det tredje, virkelig truede en likvidation av demokratiet gennem et ad demokratisk vej skabt flertal, måtte man finde sig deri. »Tanken om tvangsmæssig Gennemførelse av Demokrati mod Flertallets Ønske er en Absurditet« (Ross, V, 186). Demokratiet må indebære flertallets ret til at likvidere demokratiet gennem avstemning. Jørgen Jørgensens logiske bevisførelse for det modsatte (I, 28) er næppe holdbar. —

Fuld borgerlig frihed indebærer risikoen for, at demokratiet kan dø av et antidemokratisk flertal. Gennem sindelags- og ytringscensur til demokratiets betryggelse lægger demokratiet hånd på sig selv. Det første er en risiko i fremtiden — det andet er selvmord på stedet. Hvad vil man foretrække?

VI.

Meningsdannelse.

Siden den franske revolutions dage har den borgerlige meningsdannelse været et av demokratiets kærnespørgsmål og den vigtigste forudsætning for, at det kan fungere. Avstemning efter flertalsprincip kræver, at hver stemme-

berettigede borger ved, hvad han stemmer om, og er klar over konsekvenserne av sit votum. Folkevælden har en stærk individualistisk, anti-avtoritær note (Jørgen Jørgensen I, 6 f). »Demokraten tror paa det enkelte Menneskes Evne til selvstændig Tænken« (Fog I, 21).

Den politiske meningsdannelse er blevet til et stadig større problem og er idag demokratiets største crux. For det første derigennem, at de statspolitiske avgørelser stedse mere fra et væsentlig ideologisk plan er flyttet over i det realpolitiske, fordi staten har overtaget så mange konkrete, i særdeleshed økonomiske opgaver, hvis løsning kræver visse, tildels endog meget specielle kundskaber. For det andet derigennem, at de moderne samfund forener så kæmpemæssig store befolkninger, som efter alle traditionelle bånd bortfald er overordentlig labile, hvad meningsdannelsen angår, og at vor meddelelseteknik, presse, radio osv. frembyder muligheder for en massepropaganda med højtryk.

Mens altså den politiske virksomheds struktur synes at diktere som løsen: »Bort fra stemningsdemokratiet!«, begunstiger partiprincippet og agitationsteknikkens metoder netop dette stemningsdemokrati. Aldrig før har det primitive og ureflekterede demokratiske føleri været så dødsensfarligt som netop nu (Fog I, 17), og agitationens påkaldelse av ukontrollerede følelser så skæbnesvanger, ikke alene for demokratiets fungeren, men for selve dets bestand.

Der findes kun eet middel til at sikre demokratiet på langt sigt, og det er politisk oplysning — ganske vist oplysning av en anden end den gængse slags. Det tidlige borgerlige demokrati, der endnu naivt troede på, at man gennem rational erkendelse kunde nå til praktisk-politiske spørgsmåls »rigtige« løsning, forstod ved oplysning borgernes belæring om »politisk sandhed«. Idag véd vi, at den politiske diskussion ikke gennem meningernes kappestrid og syntese kan føre til sandhed, men kun gennem standpunkternes kamp til kompromis. Det er således gennemskuet, at en »oplysning«, der hævder at meddele borgerne »rigtige« politiske løsninger eller forsyne dem med værktøjet til selv ad rational vej at nå frem til en »rigtig« politisk erkendelse, i virkeligheden er propaganda i rational forklædning.

En oplysning, der kan råde bod på denne, den politiske massepropagandas kræftskade, vil gå i tre retninger.

1) Den må i positiv henseende være **r e s i g n e r e t** oplysning om de elementære fakta. Dette vil sige, at den ikke må gå ud på at fremsætte efter foregivende rationale slutninger, men begrænse sig til en nøgtern og fuldstændig meddelelse av de kendsgerninger, der kan danne udgangsmaterialet til politisk meningsdannelse. En tilbundsgående reform av **p r e s s e n** vilde være den vigtigste forudsætning i så henseende (Gammelgård Jacobsen II, 41, 42).

2) Oplysningen må ikke være assertorisk, men **k r i t i s k**. Alf Ross er-

kender vigtigheden av »at gøre Befolkningen propagandasikker, dvs. udvikle den kritiske Sans, der er den bedste Vaccine mod Suggestionens aandelige Smitte« (V, 209, 267). Jeg har selv med stort eftertryk påpeget nødvendigheden av den kritiske oplysning til befolkningens immunisering mod al slags propaganda (Samtid og Framtid 1944, II). Opgaven består i at intellektualisere borgerne og popularisere netop den erkendelse, at sandhedserkendelsen finder sine grænser dér, hvor det gælder om at tage et standpunkt. At bekæmpe propaganda med modpropaganda gør kun ondt værre. Propaganda kan kun bekæmpes effektivt med opøvelse til intellektuel skepsis overfor al propaganda, uanset dens indhold. Borgerne må lære at gennemskue, at alle med gyldighedskrav fremsatte påstande om politisk »rigtige« eller »retfærdige« foranstaltninger er i sig selv uvederhæftige og kun propagandistiske (Zeuthen I, 47 ff). Kun den principielle og almene skepsis trækker bunden bort under propagandaens virkningsmuligheder.

3) Endelig må oplysningen virke i n e g a t i v retning, noget, som Zeuthen er stærkt inde på (I, 47 ff.). Det er enten et tegn på umådelig naivitet eller snobberi nedefter, når man vil indbilde folk, at politisk stillingtagen ikke kræver videre sagkundskab. Borgerne må lære at forstå, at de savner forudsætninger for at danne sig en selvstændig mening om visse konkrete forhold og ting — og derav drage den konsekvens, at de ikke danner sig nogen mening om dem. Denne det manglende kendskabs konsekvens må i det moderne demokrati med dets udviklede opgaver og apparat ikke blot drages av »menigmand« men av alle — enhver på visse for ham utilgængelige områder. »Ulykken er hverken Ondskab eller Dumhed, men de forfærdende primitive Former for Meningsdannelse med Hensyn til Spørgsmaal, som gaar ud over den enkeltes daglige Virkekreds og Fag« (Zeuthen I, 53). I disse mere faglig-tekniske spørgsmål kræver demokratiet, at den enkelte lader regeringen og fagmændene om de konkrete detaljer men selv nøjes med gennem sin stemme at give de almindelige retningslinier. Demokrati kræver m. a. o. av den moderne borger en høj grad av intellektuel selvdisciplin. —

Ud fra disse synspunkter er der al anledning til med M. Fog (I,17) at råbe vagt i gevær mod den ureflekteret-stemmingsmæssige demokratisme. Hal Koch hælder til denne retning. Det ligger allerede i hans opfattelse av demokratiet som almen-menneskeligt demokrati, en ubestemmelig følelses-tilstand og attityde. Demokratiet er »en Livsform, der gælder alle Forhold, hvor Mennesker har med hinanden at gøre (III, 11, 15). »Det afgørende er et folkeligt Ord, en opbyggende Tale« (III, 13). Propagandaens pest skal bekæmpes gennem »Menneskelig Vækkelse, Oplysning og Opdragelse« (III, 40), og derigennem, at man »sætter en virkelig folkelig Vækkelse op imod den« (III, 44). Denne flere gange tilbagevendende tanke om vækkelse kaster et særligt skær over de to helt respektable krav om oplysning og opdragelse.

I selve Hal Kochs udflydende demokratibegreb ligger det, at demokratisk praksis i dets tegn må blive til en stemningssag, dvs. til den selvskrevne tumbleplads for propaganda.

Det hænger umiddelbart sammen dermed, at Hal Koch optræder som en varm fortaler for metafysikken (III, 54 ff). Resignativ og kritisk oplysning kræver først og fremmest også bekæmpelse av enhver slags politisk metafysik. Al propaganda nærer sig av metafysik. Det er en tvivlsom anbefaling av metafysikken, at den »synes at indtage en meget fremskudt Plads i moderne russisk Filosofi« (III, 55) — besynderlig netop udav Hal Kochs mund. Naturligvis blomstrer metafysikken i en politisk atmosfære, hvor selvstændig, kritisk meningsdannelse er uartige ord og den politiske partitros ensretning statskunstens ypperste lov. Det er dog i forreste række derfor, det efter Hal Kochs egne ord er så »vanskeligt for os at indse, at den russiske Styreform er, hvad vi kalder et Demokrati« (III, 21).

VII.

Planøkonomi og demokratisk frihed.

En stor del av nutidens debat koncentrerer sig om, hvorvidt planøkonomi og demokrati lader sig forene. Spørgsmålets kerne er, om de for demokratiets fungeren nødvendige friheder kan opretholdes og bevares under planøkonomi.

I skandinavisk litteratur blev emnet navnlig taget op av H. Tingsten i opposition mod H. Laski. Efter Alf Ross (V, 280) insinuerer Tingsten med urette Laski den tanke, at socialistisk planøkonomi bør indføres med eller mod borgerskabet. Det forekommer dog også mig, at Laski uskrømtet går ind for en modificeret form for proletariatets diktatur. Men selv om Ross havde ret i sit forsvar for Laski og Socialist League, berører dette kun en meget lille del av spørgsmålet. Forudsat, at socialistisk planøkonomi kan indføres ad demokratisk upåklagelig vej, bliver som det avgørende problem tilbage, om demokratiet vil kunne leve videre under planøkonomi. Det er det, Tingsten benægter. Ross selv bemærker, at »Demokratiet fungerer bedst under liberal Økonomi« (V, 198). Vor historiske erfaring kan hidtil kun støtte sig til planøkonomi i forbindelse med politisk diktatur eller i hvert fald med politiske systemer, der er forskellige fra vestlige forestillinger om demokrati. Endelig kan det næppe bestrides, at de vestlige tilløb til økonomisk planering allevegne er gået hånd i hånd med ret følelige avskrivninger på de demokratiske friheder. Auspicierne er ikke strålende.

Hvad Ross i så henseende har at byde på, er i det væsentlige en hypotetisk bevisførelse for, at planøkonomi ikke nødvendigvis behøvede at træde de demokratiske frihedsgoder under sine fødder. Men noget ganske andet er, hvad der sandsynligvis vil ske.

Jeg må give Gammelgård Jacobsen ret i, at man ikke behøver at tage

den nødvendige begrænsning av frit beskæftigelsesvalg og frihed i forbrugsvaner altfor alvorlig (II, 30 ff). — Jeg indrømmer endvidere Ross, at et planøkonomisk styre gennem visse institutionelle garantier kan forhindres i at udarte sig til en planstyret manipulation av den politiske meningsdannelse — et punkt, som Tingsten er stærkt inde på. Uden ganske særlige garantier kan det i hvert fald ikke ventes, at tanke- og ytringsfrihed bliver bevaret. Det måtte være engle, der sidder inde med den koncentrerede magt, planøkonomi betyder for regeringen, uden at bruge — og misbruge — denne magt i fuldt omfang.

Den egentlige fare ligger vist meget dybere. Hvor megen demokratisk betydning kan selv den frie politiske meningsdannelse og borgernes adgang til kontrol av regeringen have, når planstyret først er i gang?

De former for planering, vi kender i de vestlige demokratier, er kun egnet til at bringe planeringstanken i ufortjent miskredit. Det er restriktions-systemer uden central plan, og de forener i sig de uheldigste sider av både liberalisme og planstyre, mens begge systemers fordele er omhyggeligt elimineret. Virkelig planøkonomi forudsætter en central plan efter store, gennemgående linier og indebærer dermed en fastlæggelse av erhvervslivets gang på langt sigt. Dette igen betyder, at det flertal, der har startet planeringen efter visse linier, har truffet en bestemmelse over samfundet, som ikke så let kan ændres av et senere regerende flertal, der hylder andre opfattelser. Den — hypotetisk talt — bevarede mulighed for demokratisk flertalsomsving vilde økonomisk-politisk set være gjort temmelig betydningsløs. Kursen er engang lagt og kan kun ændres på meget langt sigt.

Der er i denne forbindelse anledning til nogle bemærkninger om flertalsdiktatur og kompromis. Ross er nemlig av den opfattelse, at planøkonomi ikke behøver at medføre en undertrykkelse av minoriteter, idet planen kan udformes gennem kompromis.

Ross har (V, 205 ff) en efter min mening altfor ubetinget gunstig opfattelse av kompromissets virkemåde som demokratisk mekanisme i almindelighed. Kompromisset er fordelagtigt, når det fører til forholdsregler, som er antagelige eller dog tålelige for en langt større del av befolkningen end den gennem det øjeblikkelige regeringsflertal repræsenterede. Kompromisset virker desuden heldigt, idet det undgår ekstreme foranstaltninger, som ved et flertalsskifte blot vilde blive fulgt av en modsat yderlighed. Virkningen er således stabiliserende. Mindre heldig, undertiden katastrofal for samfundet, er kompromisset, når det er av den som »studehandel« i snævrere forstand betegnede slags, hvor en retning så at sige betaler for en foranstaltning, den er interesseret i, ved at gå med til en anden foranstaltning, en stærk opposition er interesseret i, så begge foranstaltninger tilsammen måske dobbelt hårdt går ud over en tredje part. Eller endnu værre: en regering med smal basis bliver, for at få en foranstaltning gennemført, nødt til at

modificere den efter støttepartiernes ønske på en sådan måde, at modifikationen helt eller delvis modvirker hovedformålet og det samlede resultat bliver en kostbar tomgang for samfundet. (Eksempler fra dansk pengesaneringspolitik efter 1945).

Kompromisset forudsætter imidlertid under alle omstændigheder regeringspartiets kompromisvillighed, og denne vil være tilstede, når 1) enten regeringen består af flere partier, der må tale sig tilrette (regerings-internt kompromis), — 2) eller en mindretalsregering må søge støtte hos andre partier (parlaments-kompromis), — 3) eller endelig såvidt et regerende flertal mener at måtte tage hensyn til faren for et flertalsskifte (dynamisk-konjunkturalt kompromis). — Dertil kommer, at kompromisvilligheden gennemgående er omvendt proportional med interessernes intensitet.

Ud fra alle disse synspunkter er betingelserne for kompromis ugunstige, hvad angår planstyrets linier. 1) Planstyre forudsætter eet centralt økonomisk mål og entydige linier. Modsatte interesser vil her tørne skarpt sammen. Kompromispolitik vil efter al sandsynlighed kun udvande og forplumre den centrale målforestilling. Det bliver m. a. o. til et kompromis av den »dårlige« art. Vor nuværende halve planøkonomi er i sin sørgelige ueffektivitet og kostbarhed for samfundet netop resultat av et sådant kompromis dels mellem liberalister og socialister, dels mellem modsatte planinteresser. — 2) Et i sig selv konsekvent planstyre kan kun tænkes indført og i første omgang gennemført av en stærk og forholdsvis stabil flertalsregering. Kompromisvilligheden vil derfor være forholdsvis svag, allerede som følge av den politiske magtfordeling. Desuden drejer det sig ved tilrettelæggelsen av en økonomisk plan om en avgørelse på langt sigt og av en så uhyre vital betydning for alle, at fristelsen til fuld udnyttelse av den øjeblikkelige magtoverlegenhed må være særdeles stor. Endelig er der i dette tilfælde næppe særlig anledning til et dynamisk-konjunkturalt kompromis, fordi den engang indførte og efter det øjeblikkelige flertals interesser og ønsker udformede plan i sig selv stabiliserer dette flertals magtstilling gennem den enorme magtkoncentration og magtfylde, planøkonomien betyder for dens håndhævere.

Det forekommer mig av alle disse grunde, at planøkonomien i ganske særlig grad indebærer faren for flertalsdiktatur i teknisk forstand, nemlig flertallets uhæmmede udnyttelse av sin øjeblikkelige magtoverlegenhed og stabilisering av denne magtoverlegenhed ud i en uoverskuelig fremtid.

Ross polemiserer (V, 277) mod Hayek, der har en lignende opfattelse som den fremførte. Efter Hayek forudsætter nemlig en total planering en eller anden værdiskala, ordnet efter en værdimålestok, og denne kan ikke være genstand for en kompromisdannelse. Heroverfor påpeger Ross, at »det meget vel er muligt i demokratiske Former at foretage en Gradering uden objektivt Værdimål« og anfører som eksempel lønningsskalaen for tjenestemænd. »Der er ingen Grund til at tro, at Forholdet skulde stille sig principielt

anderledes, dersom Planlægningen blev udvidet fra at være partikulær til at blive total« og Hayeks »Argumentation hviler paa abstrakte Spekulationer, der ikke harmonerer med de hidtil foreliggende Erfaringer fra mere begrænsede Felter« (Ross V, 277). Jeg kan ikke se andet, end at mangel på virkelighedssans langt snarere kendetegner Ross's end Hayeks ræsonnement. Det er netop umuligt fra de foreliggende erfaringer på begrænsede felter at slutte, hvordan det vil gå med en totalplanering, der berører hele befolkningen i alle dens livsforhold. Navnlige er eksemplet med lønningsskalaen uheldigt valgt. Den for en totalplanering til grund liggende værdiskala måtte nemlig være et stridsemne av vital betydning for hele befolkningen, hvor hver enkelt gruppe vil kæmpe for sine interesser med næb og klør. Tjenestemændene er derimod en meget lille del av befolkningen, og striden om den rette gradering avgøres tilsidst av instanser, som ikke selv direkte er medinteresserede, og hvis magtord de umiddelbart interesserede må bøje sig for. En sådan højere magtinstans over parterne findes netop ikke, når det drejer sig om en totalplanering. Her er den højeste og endelig avgørende magt —: flertallet, der sidder til rors.

Endelig sætter Ross under påberåbelse av Mannheim og Schumpeter sin lid til, at »Samfundets Organisering i Forbindelse med økonomisk Udligning og Videnskabens Fremskridt maa antages at medføre en Afpolitisering af mange Problemer, der altsaa fra at være politiske Stridsspørgsmaal vil forme sig som objektiv-tekniske Anliggender« (V, 281). Mannheim er en dårlig hjemmelsmand på dette punkt. Hans opfattelse herom hænger nøje sammen med hans tro på muligheden av en politisk syntese, som det skal være de »socialt fritsvævende intellektuelles« opgave at finde gennem analyse og koordination av de kæmpende politiske grupperes ideologier. Denne opfattelse må imidlertid afvises som en utopi. Den bygger på et erkendelsesteoretisk uholdbart grundlag og kan tilmed avsløres som en — intelligensens ideologi¹⁾. — En avpolitisering av problemer, der idag er politiske stridsemner, således at de i fremtiden vil være objektiv-tekniske anliggender, er kun mulig derigennem, at de bliver underordnet langt mere omfattende avgørelser. En økonomisk totalplan fx. vil ganske vist medføre en avpolitisering av mange idag enkeltvis omstridte spørgsmål, netop fordi totalplanen indeholder en avgørelse om endemålet og kun spørgsmål om de mest effektive midler bliver tilbage. I n d e n f o r totalplanens rammer er enkeltspørgsmål avpolitiseret, fordi bestemmelsen om deres politiske side allerede er truffet en bloc. Selve totalplanens grundlinier derimod er et spørgsmål, der aldrig kan avpolitiseres, og det er det, det måtte komme an på. — Det virker forresten overraskende, at Ross regner med videnskabens fremskridt som en av de faktorer, der kan hidføre en overflytning av praktiske avgørelser fra det pragmatisk-politiske til det fagteoretisk-tekniske plan, eftersom han

¹⁾ Jfr. min Sociologi, 1939, s. 507 ff, og Intelligensen, 1944, s. 88 ff.

andetsteds (udhævet) påpeger, at »Alverdens Viden kan aldrig nogensinde afføde Krav om en bestemt Handlemaade« (V, 248).

Her er der imidlertid rørt ved en anden demokratisk set risikabel tendens ved planstyret. Enkeltforanstaltningers avpolitisering indenfor totalplanens rammer vil blive en kendsgerning. Meget, der idag diskuteres og omkæmpes i den politiske arena, bliver til rent faglig-administrative anliggender. En yderligere voksende del av de for alles tilværelse avgørende foranstaltninger lægges m. a. o. i hænderne på det byråkrati, der administrerer planen. En i forhold til det, vi hidtil kender, mangfoldigt forstærket byråkratisme ledsager uundgåeligt det gennemførte totalplanstyre.

Disse bemærkninger er her ikke fremsat som politiske argumenter mod økonomisk planstyre. Jeg er temmelig sikker på, at det er vor fremtid og slutter mig fuldtud til Gammelgård Jacobsen, der erkender den planøkonomiske magtkoncentrations farlighed for demokratiet, men konkluderer, at vi må vælge mellem at udsætte demokratiet for denne fare — eller for en anden og meget større: at det som en mangelfuld garanti for de manges lykkekrav mister al tillid blandt det store flertal, der føler sig økonomisk forurettet (II,37).

Det forekommer mig, at man tager spørgsmålet demokrati og planstyre fra den gale ende. Der er dem, der i lighed med Tingsten ønsker demokratiet bevaret, som rigtigt ser, at det ikke i hidtidig form kan bevares under planstyre og som derfor erklærer sig mod planøkonomi, så ubønhørligt den end rykker frem. De forsøger at svømme mod strømmen. Der er andre, som med Alf Ross erkender planøkonomiens uundgåelighed, men som i deres hengivenhed til demokratiet undereksporerer det totale planstyres farlighed for demokratisk borgerfrihed. Der er endelig dem, der ønsker (socialistisk) planstyre fremfor alt og som tolker begrebet demokrati, så det ærværdige navn kan dække den politiske tilstand, der vil ledsage det totale planstyre. »Da man ikke kan få begivenhederne til at passe til demokratiet, klipper man hæl og tå af demokratet, for at få det til at passe til begivenhederne« (Henningsen I, 34).

En sober og saglig måde at se problemet på vilde vistnok gå ud fra to præmisser: 1) vi styrer uhjælpeligt hen imod planøkonomi — og den fulde vilde være bedre end den halve, vi har — og 2) den politiske leveform, vi hidtil har betegnet som demokrati, kan i så fald ikke bevares. — Spørgsmålet bliver da det resigneret-beskedne: hvilke av demokratiets væsentlige landvindinger kan vi overføre i et plansamfund? og gennem hvilke politiske garantier kan det ske? Ikke: »Kan demokratiet reddes?« men: »Hvor meget av demokratiet kan reddes — om noget?«

Og den bedste tjeneste, man måske kunde gøre demokratiets sag, vilde være: i nogen tid at slette det slemt misbrugte ord av vort politiske gloseforråd.